

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Energiemarkten en energiehandel in Holland in de late middeleeuwen

Cornelisse, C.L.E.

Citation

Cornelisse, C. L. E. (2007, November 7). *Energiemarkten en energiehandel in Holland in de late middeleeuwen*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/12429>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/12429>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Energiemarkten en energiehandel in Holland in de late middeleeuwen

Proefschrift
ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. P.F. van der Heijden,
volgens besluit van College voor Promoties
te verdedigen op woensdag 7 november 2007
klokke 16.15 uur

door

Charles Louis Eduard Cornelisse
geboren te Haarlem
in 1943

Promotiecommissie:

Promotores: Prof. dr. W.P. Blockmans
Prof. dr. C.A. Davids, Vrije Universiteit Amsterdam
Co-promotor: dr. P.J.E.M. van Dam, Vrije Universiteit Amsterdam

Referent: Prof. dr. B.J.P. van Bavel, Universiteit Utrecht
Leden: Prof. dr. L. de Ligt
Prof. dr. J.A. Mol
Prof. dr. P.C.M. Hoppenbrouwers, Universiteit van Amsterdam

Van dit proefschrift verschijnt binnenkort een handelseditie bij uitgeverij Verloren te Hilversum.

De totstandkoming van dit proefschrift in een handelseditie werd mogelijk gemaakt dankzij een financiële bijdrage van:

J.E. Jurriaanse Stichting

Stichting Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds

Stichting Unger-Van Brerofonds

Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm

H.P.H. Jansen fonds

Woord vooraf

Na een levenlang in het bedrijfsleven te hebben gewerkt besloot ik om geschiedenis te gaan studeren. Ik had in de jaren zestig mijn studie chemie met specialisatie fysische technologie aan de UVA voltooid en had me daarna binnen een multinational olieconcern bezig gehouden met research, technologie, economie, personeelszaken en bedrijfsadvisering. Ik begon eerst met het volgen van colleges geschiedenis naar eigen keuze en toen met een studie in modulevorm. In dat kader deed ik mee aan een werkcollege over oude handschriften in het Leidse archief. In 2001 las ik in het vroegste overgeleverde vroedschapboek van Leiden dat in 1453 de Leidse vroedschap de export van turf bediscussieerde en een resolutie aannam om in de Staten van Holland een exportverbod van turf te bepleiten ten einde het tempo van afgraven van de schaarse nog resterende venen te verminderen. De opdracht in het werkcollege was om uit de vroedschapresoluties een onderwerp voor een scriptie te destilleren en mijn oog viel om meerdere redenen op die resolutie: het onderwerp energie sloot aan bij mijn vroegere werkkring; de Leidse en de gewestelijke politiek bemoeide zich blijkbaar in die tijd reeds met energie; kennelijk was er toentertijd al een levendige handel in energiedragers met het buitenland; en de eindigheid van de turfreserves was toen reeds een punt van zorg.

Een soortgelijke discussie werd in de 20ste eeuw gevoerd over de Groninger gasbel met het doel om minder te exporteren en langer met de reserves te doen. De oliecrisis van 1973 en 1979 hebben energie prominent op de kaart gezet en vanaf die tijd is energie een politiek onderwerp, dat vaak de koppen in de kranten vulde. In de zeventiger jaren van de 20ste eeuw werd het rapport van de club van Rome over de eindigheid van grondstoffen gepubliceerd, dat de urgentie ervan aangaf. Het verband tussen het gebeurde in de late Middeleeuwen in Leiden en de huidige tijd was gelegd. Daar reeds veel over de winning van turf gepubliceerd was, koos ik ervoor een scriptie over markten en handel te schrijven. De scriptie wekte de belangstelling op van mijn begeleider Jan Marsilje, die me in contact bracht met Petra van Dam en Bart Ibelings, beiden met belangstelling voor het onderwerp turf. Petra suggereerde om ermee door te gaan en contact op te nemen met Wim Blockmans en Karel Davids of zij een dergelijk onderzoek promotiewaardig beschouwden. Beiden beaamden dat en waren bereid om als promotores op te treden. Petra maakte het team compleet door als co-promotor te fungeren. In september 2002 begon ik ermee met het doel om het binnen vier jaar af te ronden.

Tijdens dit werk kwam ik vele mensen tegen die nog zelf turf hadden gebaggerd in het westen van het land of wiens vader daar actief in de turf was geweest. Zo wist mijn oude vader van achter in de negentig te vertellen dat zijn vader, die boer in Assendelft was geweest en in 1918 aan de Spaanse griep stierf, een stuk van zijn land had afgeschot waar tijdens de eerste wereldoorlog turf werd gebaggerd voor eigen gebruik. Ook vertelde hij dat turfverkopers in zijn jeugd langs de deuren gingen om turf te verkopen, de goedkopere korte turf, baggerturf, en de duurdere lange turf, delfturf die waarschijnlijk uit Drente afkomstig was. Ik begon me hoe langer hoe meer te realiseren hoe groot de invloed van het turfsteken en turfbaggeren was geweest op het landschap in ons land, op de samenleving, en op de ecologie en economie. Weliswaar hield ik me bezig met de late middeleeuwen, maar nog eeuwen daarna ging het vervenen vrijwel op dezelfde voet door.

De periode van vier jaar, die ik mezelf had gegeven voor deze dissertatie, bleek te kort te zijn. De laatste loodjes waren zwaar en het traject van controle, wijzigen en opnieuw controleren had ik schromelijk onderschat. Wel kreeg ik in die fase de mogelijkheid om meteen de uitgave van een handelseditie voor te bereiden.

Diverse mensen ben ik dankbaar voor hun geduld en de steun die zij mij gegeven hebben. In de eerste plaats dank ik mijn vrouw Yvonne die mij moest delen met mijn obsessieve werkzaamheden in de studeerkamer maar die mij niettemin geduldig koffie en thee bracht. Ten slotte bedank ik Maya den Hollander die minutieus de tekst heeft doorgewerkt op fouten, inconsequenties en omissies.

Charles Cornelisse

Fréjus, Frankrijk, juni 2007

Inhoud

Energie markten en energiehandel in Holland in de late middeleeuwen	1
Woord vooraf.....	4
Inhoud	6
1. Inleiding.....	9
1.1 Probleemstelling, afbakening en aanpak.....	12
1.2 Opzet van dit boek	14
2. Brandstofvoorziening in Holland	17
2.1 Inleiding.....	17
2.2 Brandhout	17
2.3 Turf	19
2.4 Houtkolen	24
2.5 Steenkolen	24
2.6 Verzorgingsgebied	25
2.7 Verbrandingstechnieken	26
2.8 Bevindingen	29
3. Brandstofvoorziening in het buitenland	31
3.1 Inleiding.....	31
3.2 Centrale-plaatsmodel	31
3.3 Londen en Engeland	32
3.4 Vlaanderen en Brabant	34
3.5 Duitsland	37
3.6 Andere delen van de noordelijke Nederlanden	38
3.7 Bevindingen	40
4. De commerciële en economische ontwikkeling van stad en platteland	42
4.1 Inleiding.....	42
4.2 De commerciële ontwikkeling buiten Holland.....	42
4.3 Stedelijke marktontwikkeling in Holland.....	45
4.4 Stedelijke economie versus plattelandseconomie.....	48
4.6 Centrale plaats- en netwerkmodel.....	51
4.7 Bevindingen	54
5. Institutionele ontwikkeling.....	56
5.1 Inleiding.....	56
5.2 Theorie.....	56
5.3 Het rechtssysteem	57
5.4 Marktrechten	59
5.5 Maatsystemen.....	62
5.6 Betaalmiddelen.....	64
5.7 Contracten en betalingen van transacties	66
5.8 De marktinfrastructuur	67
5.9 De markt en het marktmechanisme.....	67
5.10 Accijnzen.....	75
5.11 Bevindingen	76
6. Accijnzen - tarieven, opbrengsten en inning	77
6.1 Inleiding.....	77
6.2 Stedelijk beleid van accijnsheffing op brandstoffen.....	77
6.3 Stedelijk beleid van verpachting van accijnzen	94

6.4	De inning in de praktijk.....	95
6.5	Accijnsopbrengst van turf, hout en kolen.....	102
6.6	Bevindingen	119
7.	Partijen op de markt, transactiekosten en transportkosten.....	122
7.1	Inleiding.....	122
7.2	Marktpartijen en dienstverleners.....	123
7.3	De transactie.....	139
7.4	Transactiekosten en transportkosten.....	140
7.5	Bevindingen	154
8.	Marktprijzen en marktkenmerken.....	156
8.1	Inleiding.....	156
8.2	Vraag, aanbod, prijs, markt en markteconomie	156
8.3	Conjunctuur, lonen en prijzen uit de literatuur	161
8.4	Prijzontwikkeling van turf en hout in de steden.....	165
8.5	Prijzvergelijking	178
8.6	Marktintegratie.....	185
8.7	Bevindingen	191
9.	De handel in brandstoffen van Holland met het buitenland.....	193
9.1	Inleiding.....	193
9.2	Tol- en impostontvangsten	194
9.3	Turfexport en -import	197
9.4	Houtimport	204
9.5	Houtkolenimport	205
9.6	Steenkoolimport	206
9.7	De aard van de Noord-Europese energiemarkten	210
9.8	Bevindingen	214
10.	Belang en omvang van de markt voor brandstoffen	214
10.1	Inleiding.....	214
10.2	Schattingen van het energieverbruik uit de literatuur.....	215
10.3	De grote energieverbruikers en hun brandstof.....	218
10.4	De energievraag	221
10.5	De energievoorziening.....	228
10.6	Hoe groot was de turfsector in Holland?.....	230
10.7	Markten vergeleken.....	233
10.8	Bevindingen	235
11.	Samenvatting en conclusies.....	236
	Geraadpleegde archieven en primaire bronnen.....	246
	Secundaire bronnen en registers	248
	Literatuur	250
	Internet.....	267
Bijlage 1	Kwaliteit en eigenschappen van brandstoffen	268
Bijlage 2	Wat waren de gebruikte maten?	276
Bijlage 3	Controle van eigenschappen van turf aangenomen door De Zeeuw	294
Bijlage 4	Inschatting van het energieverbruik via de inventarisatiemethode	297
Bijlage 5	Scenariomethode voor inschatting van het energieverbruik	304
Bijlage 6	Belang van turf voor de economie.....	309
	Lijst van onderwerpen	318
	Geografisch register	322

Persoonsnamenregister	326
A summary in English	328
Curriculum vitae	337